

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki i Psychologii

AGNIESZKA MUSZCZYŃSKA

ORCID: 0000-0001-8520-160X
agnieszka.muszczyńska@mail.umcs.pl

*Psychologia zeznań dziecięcych. Wybrane wyznaczniki
poprawności zbierania materiału dowodowego*

Psychology of Children's Testimonies. Selected Determinants of the Correctness of Evidence
Collection

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Muszczyńska, A. (2025). Psychologia zeznań dziecięcych. Wybrane wyznaczniki poprawności zbierania materiału dowodowego. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 38(2), 175–194. DOI: 10.17951/j.2025.38.175-194.

ABSTRAKT

W artykule opisano sytuację dziecka w procesie, prawne aspekty jego przesłuchania, wpływ procesów rozwojowych na kształtowanie się zeznań, naturalne tendencje dzieci, czynniki wpływające na zmienność relacji. Przesłuchanie jest trudną w realizacji czynnością procesową zmierzającą do uzyskania środka dowodowego. Poprawność w jego organizacji wydaje się kluczowa dla późniejszej oceny wiarygodności. Artykuł dotyczy interdyscyplinarnej problematyki dziecka w procesie. Wykazuje ważność psychologii dla przedstawicieli judykatury oraz ukazuje psychologom (współpracującym z wymiarem sprawiedliwości), jak umocowania prawne wpływają na status dziecka w procedurze karnej. Ponadto celem artykułu jest próba wyróżnienia czynników definiujących aspekty poprawnej organizacji i prowadzenia wywiadu z dzieckiem, a także analiza współczesnych osiągnięć poprzez przegląd badań psychologicznych. Przede wszystkim zaś celem jest zrozumienie, co sprawia, że dziecko otwarcie relacjonuje zdarzenia w kierunku ich prawdziwości.

Słowa kluczowe: psychologia zeznań dziecięcych; przesłuchanie sądowe dzieci; sugestia; odbieranie zeznań od dzieci

WSTĘP

Dziecko jest specyficznym podmiotem uczestniczącym w postępowaniu karnym, przesłuchanie go może stanowić szczególną, a niekiedy trudną czynność

procesową¹, wymagającą od przesłuchującego znajomości specjalistycznej wiedzy psychologicznej dotyczącej procesów rozwojowych dziecka, determinujących charakterystyczny dla niego sposób postrzegania świata i komunikowania się z nim. Na przestrzeni wieków różnie traktowano zeznania dzieci. Czasy nowożytne i zwrócenie się ku swobodnej ocenie dowodów, a także powstanie psychologii naukowej za sprawą Wundta i badań Bineta oraz obserwacje Piageta rzuciły nowe światło na problematykę zeznań dzieci.

Przesłuchanie świadków jest bardzo ważnym etapem postępowania karnego, zarówno prowadzonego przez organy ścigania (policję, prokuraturę), jak i sądowych. Przesłuchanie jest tym elementem w postępowaniu, w którym czynniki psychologiczne zdają się odgrywać najistotniejszą rolę. Wiele analiz psychologiczno-kryminalistycznych skupia się na ocenie wiarygodności zeznań *post facto* i o taką ocenę najczęściej proszeni są psychologowie sądowi. Jednakże to skupienie się na czynnikach, które mogą modyfikować zeznania *ex ante*, wydają się najdonioślejsze w całej procedurze. Aspektów, jakie powinno się wziąć pod uwagę przy przesłuchaniu dziecka, jest wiele; dotyczą one różnych poziomów analiz. W artykule starano się zwrócić uwagę na te, które są kluczowe z punktu widzenia praktyki, a brakuje ich zaakceptowania w literaturze. Starano się zaakcentować, w jaki sposób powinno się zadawać pytania dziecku, organizować wywiad nie tyle od strony technicznej, ale też pragmatycznej, wychodzić w swoich wypowiedziach naprzeciw czynnikom rozwojowym.

Instytucjami, które najczęściej zbierają relacje od dzieci, są sąd, policja, prokuratura, szkoła i inne instytucje pomocy rodzinie, takie jak MOPR, Centrum Interwencji Kryzysowej. Choć szkoła nie należy do organów ścigania, to niejednokrotnie jest instytucją, która jako pierwsza odbiera relacje o zdarzeniu od dzieci. W każdym roku tysiące dzieci w całej Polsce składa psychologowi szkolnemu, pedagogowi, wychowawcy, dyrektorowi wyjaśnienia albo relacje dotyczące różnych incydentów, z których jakaś część staje się przyczynkiem bardziej poważnego postępowania sądowego lub na tym etapie jest „umarzana”.

Niejednokrotnie niewykwalifikowani w tej dziedzinie nauczyciele muszą sprostać wymaganiom społecznym i dokonać oceny kategorii popełniony czynów, ich wagi i społecznej szkodliwości. Przede wszystkim gdy już wiadomo, że czyn został

¹ Przeprowadzona analiza nad poprawnością przesłuchania dziecka wchodzi w skład psychologii zeznań dziecięcych. Takiego określenia użył w stosunku do nowej, dopiero rodzącej się dyscypliny psychologii stosowanej jeden z ojców polskiej psychologii – Baley (1933). Pisał on: „Wprawdzie owa psychologia zeznań musi być w tym wypadku przedewszystkiem psychologią zeznań dziecięcych, jednakowoż ta gałąź psychologii ma zakres znacznie szerszy i obejmuje soba zeznania w ogóle nie tylko wypowiedzi odbierane przez dziecko” (Baley, 1933, s. 335–336). Określenie użyte w tytule niniejszego artykułu wydaje się najbardziej trafne semantycznie do określenia zakresu, jakim zajmują się omawiane badania, i ma swoją tradycję w historii myśli psychologicznej.

popelniony (np. wybuch petardy, stalking, pobicie), należy ustalić sprawcę czynu. Głównym celem niniejszego artykułu jest zebranie, analiza i przedstawienie osiągnięć psychologii kryminalistyki o przeprowadzeniu wywiadu z dziećmi; wskazanie praktykom najbardziej aktualnej wiedzy naukowej, a także tradycji w tej dziedzinie, która stanowi filar współczesnych poszukiwań, takich jak klasyczne już badania Siegal, Waters, Dinwiddy (1988) czy Dale, Loftus, Rathbun (1978).

Ponadto sposób przeprowadzenia wywiadu i budowanie algorytmów ich przeprowadzających wydają się szczególnie istotne w dobie rozwoju sztucznej inteligencji i badań nad zastąpieniem człowieka w różnych sferach życia społecznego. Interesujące badania nad interakcją z osobą przeprowadzającą wywiad przeprowadzili Bethel, Stevenson i Scassellati (2011). Uzyskane przez nich wyniki mogą stanowić ważny dowód w drodze do przyszłego wykorzystania robotów w celu zbierania poufnych informacji od dzieci. Badając dzieci w wieku przedszkolnym (4–6 lat), autorzy badań chcieli sprawdzić, czy będą one tak samo chętnie dzieliły się sekretem, którego im zabroniono ujawnić, z robotem humanoidalnym jak z dorosłym. Wyniki badań okazały się być obiecujące. Dzieci były tak samo skłonne do dzielenia się sekretem z osobą dorosłą jak z robotem (Bethel, Stevenson, Scassellati, 2011).

FORMALNOPRAWNA SYTUACJA DZIECKA

Zgodnie z definicją zawartą w Konwencji o prawach dziecka, przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 roku dzieckiem² jest każda istota ludzka w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem nabyła ona pełnoletność wcześniej. Według krajowego porządku prawnego dzieckiem, w rozumieniu ustawy z dnia 6 stycznia 2000 roku o Rzeczniku Praw Dziecka, jest każda istota ludzka od poczęcia do pełnoletności. Drugi artykuł ustawy odnosi się do możliwości wcześniejszego uzyskania pełnoletności (tę okoliczność reguluje Kodeks cywilny). W zakres tej definicji semantycznej wchodzi termin „małoletni” (na gruncie prawa cywilnego) oraz

² Warto dodać, że psychologia rozwojowa nie posługuje się terminem „dziecko”. Nie definiuje również terminu „dzieciństwo”. Darmo szukać terminu „dziecko” w słownikach psychologicznych (Colman, 2009). Termin ten występuje jedynie w terminologii lingwistycznej, filologicznej. Słowniki języka polskiego definiują „dziecko” jako niedorosłą istotę ludzką/ człowieka od urodzenia do wieku młodzieńczego, a „dzieciństwo” jako pierwszy okres życia człowieka (Chociłowska i in., 1988a; 1988b; Drabik i in., 2005a; 2005b; Sobol, 2005). Warto zważyć, że w tej definicji dzieciństwo kończy się wraz z wiekiem młodzieńczym, którego rozpoczęcie jest umowne i waha się w różnych definicjach psychologicznych i psychiatrycznych od 11. do 13. roku życia (Kozakiewicz, 1998; Namysłowska, 2004; Schaffer, Kipp, 2015). Okoń (1981, s. 64) w *Słowniku pedagogicznym* definiuje pojęcie „dzieciństwa” jako okresu „życia od urodzenia do czasu dorastania (pokwitania, adolescencji), tj. do ok. 12. r. ż., co w Polsce odpowiada V–VI kl. szkoły podstawowej”

w pewnym zakresie terminy: „nieletni” (prawo karne) i „młodociany” (prawo karne, prawo pracy).

Termin „małoletni” należy rozumieć zgodnie z definicją, jaką nadają mu przepisy prawa cywilnego (dalej: k.c.). Małoletnim (art. 10 k.c.) jest osoba, która nie ukończyła 18. roku życia. Skutkiem uzyskania pełnoletności jest nabycie pełnej zdolności do czynności prawnych, która stanowi *conditio sine qua non* do osobistego działania w procesie. Brak zdolności do czynności prawnych oznacza, że pokrzywdzony nie może wykonywać przysługujących mu praw osobiście, lecz przez swojego przedstawiciela ustawowego lub osobę, która sprawuje nad nim pieczę. Oprócz osiągnięcia wymaganego wieku alternatywną drogę do zdobycia pełnej zdolności do czynności prawnych reguluje art. 10 § 2 k.c. W tym wypadku małoletni uzyskuje pełnoletność przez zawarcie małżeństwa i nie traci jej mimo jego unieważnienia. Z tego prawa może skorzystać jedynie kobieta, ale nie wcześniej niż po ukończeniu 16 lat oraz po uzyskaniu zgody sądu opiekuńczego, który z ważnych powodów może zezwolić na zawarcie małżeństwa, jeżeli z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny (art. 10 § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego). *Expressis verbis* mężczyzna nie może wcześniej uzyskać pełnoletności, a zarazem pełnej zdolności do czynności prawnych przez zawarcie małżeństwa wcześniej niż przed ukończeniem 18. roku życia.

„Nieletni” to pojęcie prawa karnego i oznacza osobę, która w momencie popełnienia czynu zabronionego nie ukończyła 17. roku życia (niezależnie od tego, czy jest pełnoletnia). Nieletni odpowiada karnie tylko w przypadkach, o których traktuje art. 10 § 2 k.k. oraz 2a.

„Młodocianym” (art. 115 § 10 k.k.) jest sprawca, który w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończył 21 lat i w czasie orzekania w pierwszej instancji ma 24 lata. Kodeks karny wykonawczy (dalej: k.k.w.) nie posługuje się definicją małoletniego, traktuje jednak o zakładzie karnym dla młodocianych, w którym odbywają karę skazani, którzy nie ukończyli 21. roku życia (art. 84 k.k.w.). Definicja młodocianego znajduje się również w art. 190 § 1: „Młodocianym w rozumieniu kodeksu jest osoba, która ukończyła 15 lat, a nie przekroczyła 18 lat”. Regulacja ta odgrywa istotną rolę w ochronie pracy młodocianego, a nieprzestrzeganie tych regulacji może prowadzić do konsekwencji karnych.

Kodeks postępowania karnego (dalej: k.p.k.) nie zawiera przepisów bezpośrednio wskazujących na możliwość przesłuchania dziecka. Pośrednio warunki przeprowadzenia dowodu z przesłuchania dziecka reguluje art. 177 § 1 k.p.k., według którego każda osoba wezwana w charakterze świadka ma obowiązek stawić się i złożyć zeznania. Obowiązek ten dotyczy zatem również dziecka. Prokurator czy sąd nie są zobowiązani do uzyskania zgody rodziców co do możliwości przeprowadzenia dowodu z jego zeznań.

Na możliwość przesłuchania osób przed 18. rokiem życia wskazuje również art. 189 pkt 1 k.p.k., stanowiący o nieodbieraniu przyrzeczenia od osób, które

nie ukończyły 17 lat, oraz art. 185a k.p.k.: „W sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określone w rozdziałach XXIII, XXV i XXVI Kodeksu karnego pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, przesłuchuje się w charakterze świadka tylko wówczas, gdy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, i tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania, lub w razie uwzględnienia wniosku dowodowego oskarżonego, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego”.

W przypadku, w którym rodzic w procesie pełniłby rolę podwójną, czyli byłby przedstawicielem ustawowym oraz oskarżonym, dziecku przysługiwałoby prawo odmowy zeznań. Artykuł 182 § 1 k.p.k. stanowi, że osoba najbliższa dla oskarżonego może odmówić zeznań. Osoby najbliższe w rozumieniu art. 115 § 11 Kodeksu karnego (dalej: k.k.) to: „małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu”. Może również wnieść o zwolnienie ze złożenia zeznania: „można zwolnić od złożenia zeznania lub odpowiedzi na pytania osobę pozostającą z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym, jeżeli osoba taka wniosła o zwolnienie” (art. 185 k.p.k.).

Sąd Najwyższy wyraził pogląd, że decyzja o odmowie lub składaniu zeznań należy wyłącznie do osoby, której to prawo przysługuje (wyrok SN z 20 stycznia 1981 r. – I KR 329/80). Dlatego też nie ma żadnej podstawy, aby twierdzić, że dziecko jest wyłączone z grupy podmiotów, którym przysługuje to prawo.

Dziecko (osoba przesłuchiwana, która nie ukończyła 18 lat) na mocy art. 171 § 8 przed pierwszym przesłuchaniem „otrzymuje informacje o przebiegu, sposobie i warunkach przesłuchania. Informacje zawierają opisowe lub graficzne przedstawienie przebiegu, sposobu i warunków przesłuchania. Pomiędzy doręczeniem informacji a terminem przesłuchania powinno upłynąć co najmniej 3 dni, chyba że dobro postępowania stoi temu na przeszkodzie”.

Dziecko może na podstawie art. 183 § 1 k.p.k. skorzystać z gwarancji procesowych o uchyleniu się od zadawanych pytań: „Świadek może uchylić się od odpowiedzi na pytanie, jeżeli udzielenie odpowiedzi mogłoby narazić jego lub osobę dla niego najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe” (art. 183 § 1 k.p.k.).

Na podstawie art. 183 § 2 k.p.k. może skorzystać z prawa o przesłuchaniu świadka na rozprawie głównej z wyłączeniem jawności, „jeżeli treść zeznań mogłaby narazić na hańbę jego lub osobę dla niego najbliższą”.

Ustawodawca nie określił dolnego wieku przesłuchiwanego dziecka. Do tej kwestii odniósł się Sąd Najwyższy, który w wyroku z dnia 15 stycznia 1980 roku stwierdził: „Osoby niepoczytalne czy dzieci nie są wyłączone z grona świadków”. Dodatkowo zaznaczył, że do relacji dzieci i osób niepoczytalnych należy podejść

ze szczególnym krytycyzmem, a nawet skorzystać z opinii biegłego psychologa. Pomimo że art. 25 §1 k.k. stracił moc obowiązującą 31 sierpnia 1998 roku, to może mieć on znaczenie historyczne z punktu widzenia kształtowania się linii orzeczniczej oceny zeznań świadków.

Oprócz przepisów regulujących odbieranie przyrzeczenia, ilości przesłuchań czy obecności opiekunów prawnych, dziecko tak jak i innych świadków obowiązują przepisy dotyczące zasad ogólnych przesłuchania.

Zgodnie z art. 191 § 1: „przesłuchanie rozpoczyna się od zapytania świadka o imię, nazwisko, wiek, zajęcie, miejsce zamieszkania, karalność za fałszywe zeznanie lub oskarżenie lub stosunek do stron”. Następnie: „Świadka należy uprzedzić o treści art. 182, a o treści art. 183 oraz art. 185, jeżeli ujawniają okoliczności objęte tymi przepisami” (art. 191 § 2 k.p.k.).

Dziecko może również skorzystać z prawa dotyczącego zastrzeżenia jego danych dotyczących miejsca zamieszkania, „jeżeli zachodzi uzasadniona obawa użycia przemocy lub groźby bezprawnej wobec świadka lub osoby najbliższej w związku z jego czynnościami” (art. 191 § 3 k.p.k.).

Kwiatkowska-Darul (2001) i Martyniak (1985) sugerują pominięcie pytania o odpowiedzialność za składanie fałszywych zeznań podczas przesłuchania. Argumentują, że takie pytanie jest niekonsekwencją ustawodawcy, ponieważ Kodeks postępowania karnego nie zezwala na odbieranie przysięgi od osób, które nie ukończyły 17. roku życia (art. 189 pkt 1 k.p.k.), tym samym dzieci nie są zobowiązane do ponoszenia odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań. Ponadto czynność ta, wpływając dyscyplinująco na złożenie prawdziwych zeznań, może również wydatnie zwiększać poziom lęku u dziecka i wpłynąć na swobodę jego wypowiedzi. Ponadto Sokołowska (1959) uważa, że zamiast pouczenia o składaniu fałszywych zeznań osoba przesłuchująca dziecko powinna zaapelować do jego poczucia moralności i sprawiedliwości.

Przystępujący do przesłuchania organ według przepisu prawa przede wszystkim powinien umożliwić swobodne wypowiedzenie, a następnie może zadawać pytania zmierzające do uzupełnienia, wyjaśnienia lub kontroli wypowiedzi (art. 171 § 1 k.p.k.).

Dokonując oceny powyższych regulacji procesowych z punktu widzenia czynników chroniących dziecko, najistotniejsza wydaje się możliwość odmowy złożenia zeznań, a także włączenie do procedury karnej wyjaśnienia dziecku procesu, w którym będzie brało udział. Takie uregulowanie może istotnie wpłynąć na poczucie bezpieczeństwa przez dziecko.

WYBRANE ZAGADNIENIA PSYCHOLOGII Z PUNKTU WIDZENIA ZBIERANIA MATERIAŁU DOWODOWEGO DLA JEGO WIARYGODNOŚCI

Kompetencje językowe dziecka

Dziecko jest świadkiem szczególnym z różnych powodów. Jego zdolność spostrzegania, zapamiętywania, a w efekcie odtwarzania spostrzeżeń jest uzależniona od wielu czynników, których proporcję wyznacza stopień jego rozwoju. Z badań empirycznych wynika, że poszczególne okresy rozwoju człowieka przekładają się na różnice w zakresie rozwoju funkcji psychologicznych, takich jak spostrzeganie, emocje czy pamięć.

Rozwój w zakresie procesów poznawczych, nabywanie kompetencji społecznych, wrastająca wiedza o świecie doprowadzają do powstania nowych możliwości. W okresie późnego dzieciństwa izolowane przekonania dziecka zaczynają łączyć się w spójny system, a wiedza o poszczególnych osobach zostaje zintegrowana w wiedzę na temat społeczeństwa. Istotne jest dostrzeżenie stałości w postępowaniu innych ludzi oraz subiektywności we własnym. Zmiana w zakresie wiedzy społecznej dotycząca dziecięcych teorii umysłu dokonuje się u dziecka między 5. a 7. rokiem życia. Dochodzi tutaj do zrozumienia fałszywych przekonań II rzędu³, czyli przekonań jednej osoby na temat przekonań innej osoby, np. „Sara pomyśli po przełożeniu samochodu Karola, że Karol będzie szukał go tam, gdzie wcześniej go zostawił, a nie gdzie Sara go przełożyła” (Kołodziejczyk, 2014).

Rozwój dziecka szczególnie determinuje to, o co i w jaki sposób można je zapytać. Na wagę kierowanych do dziecka pytań w polskiej psychologii zwracał uwagę już w 1933 roku Baley. Udowodnił, że zadawanie dzieciom pytań wykraczających poza ich wiek rozwojowy (np. pytanie o czas zdarzenia, jeżeli dziecko nie zna jeszcze dni tygodnia i miesięcy) może mieć negatywny wpływ na jego stan psychiczny, przeżywane emocje, a w konsekwencji na relacjonowanie zdarzeń. Pisał: „Dziecko skłonne jest przypuszczać, iż powinno wiedzieć to, o co je pytają. Każde pytanie zatem, na które odpowiedzieć nie można, zawstydza je i miesza. Próbuje w takiej sytuacji przecież coś odpowiedzieć i skwapliwie korzysta z najdrobniejszej sugestji. Nazwa dowolnego miesiąca, którą wymieni pytający, będzie okazją do powtórzenia jej w sensie odpowiedzi. Mimo woli wprowadza się wtedy dziecko w stan niepewności psychicznej, w którym ono albo potakuje wszystkiemu, o co je pytają, albo też zacina się i konsekwentnie milczy” (Baley, 1933, s. 334).

Badania nad stopniem zrozumienia słownictwa prawnego dzieci i ich wiedzy na temat procedur sądowych w sprawach karnych wykazały, że język prawny jest

³ Przekonania I rzędu polegają na działaniu zgodnie ze swoją wiedzą o rzeczywistości, np. chłopiec będzie szukał kłoców tam, gdzie je zostawił.

szczególnie nieprzystosowany do zrozumienia przez dzieci (Flin, Stevenson, Davies, 1989; Saywitz, Snyder, Lamphear, 2002; Warren-Leubecker, Tate, Hinton, Ozbek, 1989). Nie ulega zatem wątpliwości, że poziom pytań wypowiedzi powinien zostać dostosowany do wieku dziecka.

Tabela 1. Wskazówki językowe prowadzenia wywiadu z dzieckiem ze względu na wiek i kompetencje językowe i poznawcze

Wiek dziecka*	Kompetencje językowe i poznawcze	Dostosowanie języka wywiadu
Do 2. roku życia	Pojawiają się pierwsze słowa, takie jak „mama”, „baba”, „tata”, a dziecko zaczyna rozumieć znaczenia prostych słów. Następnie w okresie ok. 18–24 m. dziecko zaczyna łączyć słowa w zdania, np. „Mama da”, „Babciu chodź w cień”. Dziecko w tym okresie posługuje się metodą telegraficzną (budowanie zdań z najważniejszych słów). Komunikacja dzieci jest obarczona błędami: „nad rozciągłością znaczeń” i „zawężenie zakresu pojęć” (patrz: Schaffer i Kipp, 2015, s. 388). Dziecko pod koniec 2. roku życia tworzy neologizmy poprzez tworzenie nowych wyrazów (np. „cici-cici” – cukier) lub nadaje im inne znaczenie (np. „mama pyka” – mama pisze na komputerze).	Kompetencje językowe dziecka są tak niskie, że należy zastanowić się, czy zbieranie informacji od dziecka spełni założony cel. Dziecko w tym okresie posługuje się metodą telegraficzną (budowanie zdań z najważniejszych słów).
3–5 lat	Faza zdaniowa. Dziecko opanowuje struktury zdaniowe, poprawia wymowę, rozumie złożone instrukcje i potrafi wyrazić swoje myśli i potrzeby.	Przesłuchanie dziecka powinno być naturalną rozmową, zachętą do wyrażania swoich myśli. Wyraźna mowa – do dziecka powinny być kierowane krótkie zdania bez skomplikowanych słów. Zadawane pytania powinny wymagać odpowiedzi, a nie potwierdzeń: „Jak lubisz spędzać czas?”, „Czy lubisz oglądać bajki?”. Wyrażaj zrozumienie i dopytywanie, gdy coś jest niezrozumiałe.

5.–7. rok życia	Faza opanowania kompetencji językowej. Dziecko doskonali swoją mowę, rozszerza słownictwo, poprawia wymowę i zaczyna bardziej rozumieć otaczającą je rzeczywistość. W okresie tym kształtuje się zdolność myślenia pojęciowego.	Zachęcanie dziecka do swobodnej wypowiedzi. Unikanie pytań, które wymagają odpowiedzi „tak” lub „nie”. Wyrażaj zrozumienie i dopytywanie, gdy coś jest niezrozumiałe. Dzieci nadal mogą nie rozumieć znaczenia semantycznego słów, których używają. Można zapytać dziecko, co myśli i uważa druga osoba (dziecięce teorie umysłu). Dziecko coraz lepiej orientuje się co do miejsca zdarzeń „jak byłem u babci”. Dziecko nie operuje poprawnie czasem: dniami tygodnia, miesiące.
8.–9. rok życia	Dalsze doskonalenia kompetencji językowych. Wczesne lata edukacji wpływają na wzrost pojęcia czasu. W większości dzieci w tym wieku znają się na zegarku, znają pory roku, miesiące, dni tygodnia.	Pomimo doskonalenia kompetencji językowych wobec pewnych czynności, które nie do końca są dla niego jasne, może podawać nielogiczne stwierdzenia, dlatego na tym etapie szczególnie istotna będzie klaryfikacja. Dzieci, pomimo że znają określenia czasu, to rzadko włączają je do konwersacji, właściwiej będzie zapytać je o miejsce; co więcej – dzieci częściej mówią o przyszłości niż o przeszłości (w takim kontekście częściej używają pojęcia czasu), np. „Kiedy to się działo?”, „Na zajęciach z angielskiego”, następnie: „A kiedy chodzisz na zajęcia z angielskiego?”.
10 lat	Dziecko w tym wieku swobodnie posługuje się językiem. Rozumie złożone polecenia, potrafi argumentować, wyjaśniać.	Choć dziecko w tym wieku sprawnie posługuje się językiem, to nadal może mieć trudności w rozumieniu słów abstrakcyjnych, może im nadawać inne znaczenie. Warto więc dokonywać klaryfikacji.

11 lat i powyżej	Dalsze rozwijanie kompetencji logicznego i abstrakcyjnego myślenia. Dziecko, u którego rozpocznie się okres pokwitania, wejdzie w czas intensywnych zmian poznawczych.	Pomimo że dziecko zaczyna rozumieć bardziej skomplikowane koncepcje, myśleć analitycznie i hipotetycznie, rozumie bardziej złożone związki przyczynowo-skutkowe, to okres dorastania wpływa na negację formalnych autorytetów, dlatego w rozmowie z nastolatkiem istotna będzie szczerza i otwarta komunikacja, nastawiona na zrozumienie i akceptację. Komunikacja powinna być nastawiona na zrozumienie sytuacji. W tym okresie warto zapytać dziecka o opinię: „Jak myślisz, dlaczego tak się stało?”. Nadal warto dokonywać klaryfikacji, dziecko może nadal przypisywać błędnie czyjeś stany emocjonalne, np. „Podobało jej się przedstawienie, bo się śmiała, a śmiała się, bo trząśł się fotel w sali teatralnej”, w rzeczywistości opisywana osoba była zażenowana sztuką.

* Podane tu przedziały wiekowe są przybliżone i mogą nie mieć zastosowania u indywidualny osób. U niektórych 10-latków mógł rozpocząć się już okres dojrzewania, a co za tym idzie należałoby wziąć pod uwagę ich intensywny rozwój poznawczy. Shaffer i Kipp przyjmują następującą periodyzację okresów rozwojowych człowieka, które można przyjąć, że obejmują dzieciństwo: niemowlęstwo (od narodzin do 18. miesięcy); wczesne dzieciństwo (od narodzin do 3 lat); wiek zabaw (od 3 do 5 lat); wiek szkolny (od 5 do ok. 12 lat); adolescencja (od 12 do 20 lat). Zdaniem Koopsa i Zuckermana dzieciństwo jest sztucznie wydłużone poprzez obowiązkową naukę szkolną (zob. Kielar-Turska, 2020, s. 7).

Źródło: opracowanie własne.

Rodzaje pytań

Szczególnie istotne z punktu oceny materiału dowodowego zeznań jest umożliwienie dziecku swobodnej wypowiedzi. Mimo że przepisy prawa zapewniają taki sposób przesłuchania, który reguluje wspomniany już art. 171 k.p.k., to moment ten nie zawsze jest wystarczająco uszanowany. Swobodna wypowiedź podczas przesłuchania to etap, w którym osoba przesłuchiwana ma możliwość nieskrępowanej i nieograniczonej wypowiedzi, bez zadawania pytań, sugestii i ukierunkowywania jej wypowiedzi. Jest to moment relacjonowania swojej wersji zdarzeń. Moment ten ma na celu pozyskanie jak najbardziej autentycznego materiału dowodowego.

Wydaje się, że najczęstszym pytaniem wprowadzającym jest: „Co pani/panu wiadomo w sprawie?”, lub inne o tym samym znaczeniu semantycznym. Dziecko, aby odformalizować język, można zapytać: „Opowiedz mi o tej sytuacji/ Opowiedz mi o tym zdarzeniu”.

Wiele badań wskazuje na to, że w pytaniach wymagających swobodnego przypominania dorośli podają więcej informacji niż dzieci (Goodman, Reed, 1986; Poole, White, 1991). Jednakże badania konsekwentnie pokazują, że nawet małe dzieci są w stanie przekazać więcej informacji o wydarzeniach, niż faktycznie podają, a typ organizacji wspomnień jest podobny jak u dorosłych (Hudson, 1990; Nelson, 1986). Te obiecujące informacje wzbudzają zainteresowanie tym, jak wydobyć relację zdarzeń od dzieci.

Badania nad stopniem zrozumienia słownictwa prawnego dzieci i ich wiedzy na temat procedur sądowych w sprawach karnych wykazały, że jest on szczególnie nieprzystosowany do zrozumienia przez dzieci (Flin i in., 1989; Saywitz i in., 2002; Warren-Leubecker i in., 1989).

Saywitz, Snyder i Lamphear sprawdzali, czy procedura „rozwinęcia narracji” ułatwia dzieciom przypominanie. Przeprowadzany przez nich wywiad obejmował swobodne przypominanie (co umożliwiało np. pytanie otwarte: „Co się stało?”) oraz wskazówki wizualne i pytania uzupełniające mające na celu wspieranie swobodnego przypominania. Dzieci, które wspierano w rozwoju narracji, podawały więcej poprawnych informacji niż dzieci z grupy kontrolnej (Saywitz i in., 1996). Do podobnych wniosków doszli później Koriat, Goldsmith, Schneider, Nakash-Dura (2001). Po przeprowadzeniu trzech eksperymentów i badań z udziałem dzieci młodszych (w wieku od 7 do 9 lat) oraz starszych (w wieku od 10 do 12 lat) stwierdzili, że dzieci mogą zwiększyć dokładność swoich wypowiedzi, odrzucając błędne odpowiedzi w warunkach swobodnego raportowania, sugerując jednocześnie tendencję rozwojową w dokładności pamięci (Koriat i in., 2001).

Badania Perry i współpracowników (1995) nad formami pytań wykazały, że złożone pytania z wykluczającymi się odpowiedziami stanowiły największą trudność dla badanych. Znaczne problemy wywołały pytania, które zawierały przeczenia, podwójne przeczenia lub trudne słownictwo. Badania były prowadzone w czterech grupach wiekowych: przedszkole, czwarta klasa, dziewiąta klasa i *college*. W badaniu udowodniono, że *law-yerese* dezorientował zarówno dzieci, nastolatków, jak i młodych dorosłych (Perry, McAuliff, Tam, Claycomb, Dostal, Flanagan, 1995).

W sytuacji przesłuchania ważne jest, aby dzieci otwarcie wskazywały, że nie znają odpowiedzi na pytanie, zamiast zgadywać. W niniejszym eksperymencie 149 badanych 5-, 9-latków było świadkami zainscenizowanego wydarzenia w jednym z dwóch warunków. Osoba przeprowadzająca wywiad była obecna na wydarzeniu (osoba przeprowadzająca wywiad z wiedzą) lub nieobecna na wydarzeniu (osoba przeprowadzająca wywiad niepoinformowana). Następnie dzieci

przesłuchiwano za pomocą pytań zamkniętych „tak/nie” i *why-questions*⁴. W ramach każdego typu pytania połowa była możliwa do odpowiedzi na podstawie podanych informacji; na drugą połowę nie można było odpowiedzieć (tj. prawidłowa odpowiedź brzmiała „nie wiem”).

Dzieci radziły sobie konsekwentnie dobrze z pytaniami, na które można było odpowiedzieć. W przypadku pytań, na które nie było odpowiedzi, istniał wpływ formatu i wiedzy osoby przeprowadzającej wywiad. Dzieci częściej prawidłowo wskazywały, że nie znają odpowiedzi na niemożliwe do odpowiedzi pytanie *why-questions* niż na niemożliwe do odpowiedzi pytanie zamknięte „tak/nie”. Ponadto dzieci częściej odpowiadały poprawnie „nie wiem” na pytania, na które nie można było odpowiedzieć, gdy osoba przeprowadzająca wywiad była nieobecna na wydarzeniu, którego dotyczyły pytania (Waterman, Blades, Spencer, 2010).

Późniejsze badania jakościowe nad przesłuchaniami prowadzonymi przez prokuratorów sugerują (przeanalizowano wywiady ze 168 dziećmi w wieku 5–12 lat, zeznającymi w sprawach dotyczących wykorzystywania seksualnego), że brak instrukcji, słaba jakość budowania relacji i zamknięte pytania wpływają na obniżenie jakości i wiarygodności składanych przez dzieci zeznań (Ahern, Stolzenberg, Lyon, 2015).

Nie ulega zatem wątpliwości, że poziom pytań wypowiedzi powinien zostać dostosowany do wieku dziecka.

Podatność na sugestię

Jednym z czynników mających wpływ na zeznania jest sugestia. W związku z tym, że pojęcie sugestii jest definiowane przez przedstawicieli psychologii w sposób niejednorodny, Stanik, nie podając definicji, próbuje wyodrębnić punkty wspólne tych charakterystyk. Wnioskuje, że przez: „sugestię należy rozumieć wpływanie na myślenie, uczucia, motywację i czyny ludzkie z pominięciem racjonalnych uzasadnień przekazywanych informacji” (Stanik, 1985, s. 338).

Binet (1900) i Stern (1910) uważali, że jeśli zadaje się dzieciom pytania wprowadzające w błąd, to uzyskuje się od nich więcej błędnych informacji niż wtedy, gdy stosuje się metodę swobodnego przypominania⁵. Bull (2003) pisze, że wiele badań i twierdzeń nad podatnością dzieci na sugestię jest obarczonych błędami metodologicznymi, ponieważ nie wzięto pod uwagę sposobu przeprowadzania wywiadu.

Dziecko ulega sugestii pod wpływem autorytetu, jaki stanowią dla niego do-

⁴ *Why-questions* to pytanie w języku angielskim, które zadawane jest, aby uzyskać wyjaśnienie przyczyny lub powodu czegoś.

⁵ Metoda swobodnego przypominania polega na poproszeniu dziecka o podanie własnych wspomnień z zaistniałego zdarzenia, bez zadawania dodatkowych pytań.

rośli. Będąc przekonane, że dorośli wiedzą prawie wszystko, na pytania, które w rzeczywistości nie są zgodne z faktami, mogą przyznawać rację osobom dorosłym. Jeżeli nawet dziecko zdaje sobie sprawę z podawanych mu nieprawdziwych informacji przez osobę dorosłą, to jest w stanie w większym stopniu zaufać jej niż własnej pamięci.

Badania Cieci, Ross i Togli (1987) pozwoliły zrozumieć, że relacje dzieci w wieku przedszkolnym są obciążone zaufaniem do autorytetu dorosłego. Eksperyment z udziałem 102 dzieci (średni wiek: 4,6 lat) wykazał, że podatność na mylące informacje była zmniejszona, gdy inne dziecko, a nie osoba dorosła, podawało mylące informacje. Dlatego efekty podatności na sugestie u dzieci wynikają częściowo z chęci dostosowania się do życzeń dorosłej postaci autorytetu.

Peterson i Siegal (1995) dowodzą, że błędne informacje pochodzące od dorosłych nie zawsze zniekształcają relacje dzieci. Dzieci z grupy eksperymentalnej, którym powiedziano, aby nie brały pod uwagę błędnych informacji, przekazanych im przez osoby dorosłe, zgodnie z przewidywaniami zignorowały te informacje. Ich pamięć do rozpoznawania oryginalnych szczegółów (w warunkach podania im polecenia ignorowania błędnych informacji) znacznie przewyższyła pamięć dzieci, którym zostały podane zniekształcające informacje (bez polecenia ignorowania ich) i była tak samo dokładna, jak pamięć ich rówieśników, którym nie podano zniekształcających informacji. Badaną grupę stanowiły dzieci wieku 4 i 5 lat.

Ciekawych informacji o wpływie sugestyjnym dostarczają badania Dale, Loftus, Rathbun (1978). W badaniu przepytano 32 dzieci w wieku przedszkolnym po obejrzeniu czterech krótkich filmów. Wyniki pokazały, że forma pytania nie miała znaczącego wpływu na odpowiedzi dotyczące elementów faktycznie obecnych w filmach, miała jednak znaczący wpływ na odpowiedzi dotyczące elementów niewystępujących. Na takie pytania jak: „Czy widziałeś...”, „Czy widziałeś jakieś...” i „Czy nie widziałeś jakichs...”, dzieci częściej odpowiadały twierdząco niż przy innych rodzajach pytań. Autorzy badania sugerują, że ujawnia to świadomość dzieci co do istnienia oczekiwań przekazywanych przez pewne formy językowe (Dale i in., 1976).

Badania Lamb i Fauchier nad 24 wywiadami kryminalistycznymi wykazały, że pytania sugestywne wywołały nieproporcjonalnie dużą liczbę sprzeczności, podczas gdy pytania otwarte takich sprzeczności nie wywołały (2001).

Wielokrotność przesłuchań

Innym czynnikiem, który może wpłynąć na wiarygodność materiału dowodowego, jest wielokrotność zadawania pytań. Powtarzanie przesłuchania jest powszechną cechą śledztw i dochodzeń. Przepisy prawa wskazują, że w sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określonych w rozdziałach XXIII, XXV i XXVI k.k. pokrzywdzonego, który w chwili

przesłuchania nie ukończył 15 lat, przesłuchuje się w charakterze świadka tylko raz (art. 185a k.p.k. § 1). Rzeczywistość może jednak okazać się inna, gdy przed procesem Policja zbiera informacje w czynnościach wyjaśniających, następnie organy dochodzeniowe prowadzą dochodzenie bądź śledztwo. Okazuje się, że zanim doszło do przesłuchania w sądzie, dziecko kilkukrotnie relacjonowało zdarzenie.

Wydaje się, że jedne z pierwszych poszukiwań eksperymentalnych efektów powtarzających się pytań przeprowadzili w latach 80. Siegal, Waters, Dinwiddy (1988). Założyli, że na proces zmiany odpowiedzi na powtórne pytanie eksperymentatora ma wpływ na postrzeganie jego osoby. Prowadząc eksperymenty na grupie 4-, 5- i 6-latków, odkryli, że dzieci zmieniały swoje odpowiedzi w wyniku powtarzania pytań. W jednym z eksperymentów poproszono dzieci o podanie przyczyn odpowiedzi kukielek w nagranych na wideo odpowiedziach. Wykazano, że w procedurze dwukrotnego powtarzania pytań dzieci wybierały zewnętrzne atrybucje, na które składały się pragnienia ze strony kukielki, aby zadowolić dorosłego pytającego. Zatem niespójność dzieci w wielu zadaniach rozwojowych może odzwierciedlać błędną interpretację intencji eksperymentatora w procedurze powtarzających się pytań (Siegal i in., 1988).

Hartwin i Wilson (2002) również badali, jak rozumienie procesu wywiadu śledczego przez dzieci wpływa na ujawnianie przez nie tajemnic. Poprosili dzieci (44 dzieci w wieku 6–7 lat), aby powiedziały, jak inne dziecko, o którym słuchały krótkiego opowiadania, mogłoby zareagować. Dzieciom przeczytano krótkie historie, których bohater był głównym świadkiem. Bohater ten został zobligowany do nieujawniania tajemnicy, został przesłuchany przez osobę sprawującą władzę, a następnie wielokrotnie pytany o zdarzenie, którego był świadkiem. Badanym dzieciom po każdej historii zadawano serię pytań dotyczących czynników, które mogłyby pomóc w ujawnieniu sekretu. Zbadano trzy główne czynniki: postrzeganie przez dzieci wiedzy osoby przeprowadzającej wywiad na temat incydentu; postrzeganie przez dzieci celu wywiadu oraz rozumienie przez dzieci celu zadawania powtarzających się pytań.

Wyniki wskazały, że postrzeganie przez dziecko tego, ile osoba przeprowadzająca wywiad wydawała się wiedzieć o tajemnicy, oraz to, czy dziecko było wielokrotnie pytane o tajemnicę, wpływa na ujawnienie tajemnicy przez dziecko. Na ujawnienie tajemnicy nie wpływał cel wywiadu. Wyjaśnienia dzieci wskazywały na to, że bohater scenariusza zmienił swoje odpowiedzi przy powtórnych pytaniach, ponieważ zakładał ich niewystarczalność i niepoprawność (Hartwing, Wilson, 2002).

Podobnie Siegal, Waters i Dinwiddy (1988) odkryli, że dzieci uważały, że marionetka, która udzielała zmienionych odpowiedzi na powtarzane pytania, zrobiła to, aby zadowolić osobę przeprowadzającą wywiad, a nie ze względu na dokładność. Badacze odkryli, że dzieci zmieniają swoje odpowiedzi w wyniku

powtarzania pytań (Poole, White, 1991). Efekt ten zaobserwowano szczególnie wtedy, gdy powtarzane pytania były pytaniami zamkniętymi (Memon, Vartoukian, 1996).

Badania Pole i White wykazały, że wzrost wieku dzieci (zarówno tych, co do których badany był pewny, jak i niepewny) wiązał się ze wzrostem liczby stwierdzeń co do niepewności (spekulacja) podawanych informacji. Co więcej, nie odnotowano u dzieci istotnego wzrostu ani spadku informacji pomiędzy pierwszym a drugim wywiadem przeprowadzonym z tygodniowym opóźnieniem. Warto podkreślić, że w przeciwieństwie do dzieci dorośli dostarczali więcej szczegółów w warunkach powtórzonego pomiaru (Poole, White, 1991).

Z kolei obiecujące wyniki co do powtórnego pomiaru otrzymali Memon i Vartoukian (1998). Starsze dzieci były dokładniejsze w przypadku pytań otwartych i zamkniętych niż młodsze dzieci. W obu grupach przypominanie poprawiło się po drugim pytaniu otwartym, podczas gdy dokładność odpowiedzi nieco się pogorszyła po powtórzeniu pytań zamkniętych.

Przedmiotowe badanie polegało na przeprowadzeniu wywiadu z dziećmi w wieku 5 i 7 lat, które były świadkami inscenizowanego wydarzenia. Dzieci przesłuchiowano za pomocą testu swobodnego przypominania oraz pytań zamkniętych i otwartych, z których niektóre powtórzono w wywiadzie. Niektóre dzieci zostały ostrzeżone, że pytania mogą się powtarzać (Memon, Vartoukian, 1998).

Na niebezpieczeństwo wielokrotnego powtarzania wskazuje przypadek opisany przez Cole i Lotus (1979). Autorki przetaczają przykład 3-letniej dziewczynki, która w 1984 roku zaczęła pewnego dnia skarżyć się, że boli ją noga. Wyrażała niechęć do pozostawania z ojcem, a także budziła się z płaczem w nocy. Wypytywana przez rodziców, podawała opis mężczyzny, który zabrał ją z przedszkola, a następnie ścisnął i całował po intymnych miejscach. Powiedziała również, że podczas tej sytuacji była obecna jej 4-letnia koleżanka, która po usłyszeniu części tej historii zaczęła opowiadać to samo co dziewczynka. W ciągu następnych miesięcy dziewczynki były przesłuchiwane ponad 30 razy przez lekarzy różnych specjalistów. Pomimo ciągłego twierdzenia dziewczynek, że były wykorzystywane, ich relacje zaczęły ulegać zmianie i zasadniczo różnić się od siebie. Fakt ten doprowadził do negatywnej oceny ich wiarygodności. Sąd podnosząc argument zniekształcenia zeznań spowodowanego wielokrotnością przesłuchiwania dziewczynek, postanowił wykluczyć je jako świadków.

Chociaż małe dzieci mogą interpretować, że powodem powtórzenia pytania była niska satysfakcja pytającego, to niektórzy twierdzą, że nie ma podstaw, aby sądzić, że w dłuższych odstępach czasu nie dojdzie do poprawy przypominania (reminiscencje, hipermenzja). Pewne światło na tę problematykę rzucają badania Poole i White (1991). W badaniu tym zbadano wspomnienia świadków dotyczące zdarzenia, które miało miejsce dwa lata wcześniej, w ramach wcześniejszego badania (patrz: Poole, White, 1991). Co zaskakujące, wystąpiły istotne różnice

w zeznaniach dzieci i dorosłych, których nie zaobserwowano w pierwotnym badaniu: dzieci były mniej konsekwentne niż dorośli w trakcie sesji w odpowiedziach na pytania zamknięte typu „tak/nie” oraz mniej dokładne w odpowiedziach na pytania otwarte (Poole, White, 1993).

Zatem najbardziej prawdopodobne jest zatarcie śladu pamięciowego u dzieci, czyli utraty lub utrudnienia dostępu do zapamiętanych informacji. Proces ten może być spowodowany różnymi czynnikami, np. interferencją, naturalnym procesem zapominania w czasie, a także niedostatecznym rozwojem struktur poznawczych dziecka. Ponadto warto pamiętać, że niski rozwój procesów poznawczych oraz uznanie autorytetu osób dorosłych to główne czynniki wpływające na podatność dzieci na sugestię.

ZAKOŃCZENIE

Małe dzieci są zdolne do rozumienia motywów rozmówcy w codziennych konwersacjach. Dzieci często dostosowują swoją mowę do cech słuchacza. Ich nawyki konwersacyjne opierają się na znajomości konwencji codziennych rozmów, zatem przekaz przesłuchującego powinien być motywowany współpracą i uczciwością. Poczucie bezpieczeństwa i wiedza o przesłuchaniu w dużym stopniu ułatwiają dzieciom relacjonowanie. Niezależnie od wieku dziecka nie należy bagatelizować jego stopnia zrozumienia świata i zagubienia, jakie może wywoływać nowa sytuacja. Cała procedura zbierania materiału dowodowego, a przy tym autentyczność i swobodna odtwarzania będą w dużym stopniu zależeć od subiektywnego poczucia bezpieczeństwa, jakie dziecko będzie odczuwało podczas przesłuchania. Ważnym elementem jest rozumienie sytuacji, w jakiej się znalazło, czyli stopień informacji, jaką posiędzie na temat sytuacji. Na samym początku właściwe zatem będzie wprowadzanie dziecka w sytuację przesłuchania. Mogłoby to brzmieć następująco: „Znajdujemy się w budynku sądu. Naprzeciwko Ciebie siedzi Pani Psycholog Joanna Nowak, ja jestem sędzią, nazywam się Katarzyna Kowalska i razem z Panią Psycholog będziemy pytały Cię o znane Ci zdarzenie. Naszej rozmowie poza salą przysłuchuje się twój tata”.

Dzieci podczas przesłuchania powinny zostać postawione w sytuacji swobodnego raportowania, wobec dzieci nie powinno się używać pytań, które zwierają przeczenia, podwójne przeczenia lub trudne słownictwo. Osoba przeprowadzająca wywiad powinna poinstruować dziecko, że może nie znać odpowiedzi na zadane pytanie, warto poinformować dziecko, aby nie brało pod uwagę błędnych informacji przekazanych im przez osoby dorosłe. Należy pamiętać o tym, że przy zmianie odpowiedzi dziecka na zadane pytanie niespójność jego odpowiedzi może wynikać z błędnej interpretacji intencji pytającego, gdy w procedurze pytano dziecko o to samo. Pytania kierowane do dziecka powinny być dostosowane

do jego poziomu rozwojowego i stopnia zrozumienia świata, podstawowym narzędziem pytającego powinna być klaryfikacja i wyjaśnianie.

Badania dowodzą, że im dziecko będzie bardziej doinformowane na temat oczekiwań względem jego relacji (rzetelności i prawdziwości informacji), to reprodukcja ta będzie mniej narażona na błędy i zgodna z wiedzą dziecka. Dalsza część przesłuchania mogłaby brzmieć: „Możesz nie znać odpowiedzi na pytanie, wtedy powiedz po prostu «nie wiem». Opowiedz to, co sam słyszałeś na własne uszy i widziałeś na własne oczy, nie to, co ktoś ci powiedział. Może się zdarzyć tak, że jakieś pytanie usłyszysz dwa razy, nie musisz wtedy zmieniać odpowiedzi. Czasami jest tak w sądzie, że o coś się pyta dwa razy”.

Ważne jest, aby relacja z dzieckiem była otwarta i serdeczna. Nie powinno się do dziecka kierować pytań ocennych, światopoglądowych i emocjonalnych. Gdy takie pytanie zostanie do niego skierowane, to dziecko sytuację, której odbierało jako traumatycznej, może zacząć uważać za taką, w konsekwencji zawstydić się i wycofać z relacji. Na tego rodzaju zakłócenie procesu odbierania informacji od dziecka zwrócili uwagę m.in. Ceci i Bruck (1995).

Późniejsze badania wskazują na istotność sympatii jako czynnika wpływającego na ujawnienie zeznań. Badania z użyciem kukielki o imieniu Zink wykazały, że dzieci były skłonne w większym stopniu ujawnić sekrety przyjacielowi niż osobie, która nim nie była (Anagnostaki, Wright, Papathanasiou, 2013). Z kolei w badaniu Foster i współpracowników nad wpływem sympatii wobec sprawcy *versus* wobec osoby przeprowadzającej wywiad na zeznania 152 dzieci wieku 7–13 lat było świadkami kradzieży 20 dolarów z portfela. Dzieci, które w większym stopniu obdarzyły sympatią złodzieja, były bardziej skłonne do próby ukrycia kradzieży i do zachowania jej w tajemnicy. Z kolei dzieci, które w większym stopniu sympatyzowały z osobą przeprowadzającą wywiad, były bardziej skłonne do pośredniego ujawnienia kradzieży (Foster, Talwar, Crossman, 2023).

W artykule omówiono jedynie ten rodzaj zbierania materiału dowodowego, na który osoba przesłuchująca ma wpływ. Oczywiście jest, że istnieje szereg warunkowań psychicznych i społecznych, które trudno kontrolować, a nawet dla zbierającego dane jest to niemożliwe, np. wcześniejsze relacjonowanie zdarzeń innym osobom, ich wpływ sugestywny, wpływ stereotypów na proces kodowania i inne. Ponadto należy pamiętać, że w artykule omówiono jedynie rodzaj organizacji pytań i wywiadu. Na złożenie szczerych zeznań⁶ będzie miał jednak również wpływ sposób ich organizacji, miejsce przesłuchania. Brak kontroli nad tymi elementami może prowadzić do dezorganizacji poznawczej świadka i zniekształcenia materiału dowodowego.

⁶ Czyli wszystkiego, co jest wiadome osobie przesłuchiwanej w sprawie, i wszystkiego, co może doprowadzić do wyjaśnienia sprawy, bez zatajania części informacji.

BIBLIOGRAFIA

- Ahern, E.C., Stolzenberg, S.N., Lyon, T.D. (2015). Do Prosecutors Use Interview Instructions or Build Rapport with Child Witnesses? *Behavioral Sciences and the Law*, 33(4), 476–492. DOI: 10.1002/bsl.2183.
- Anagnostaki, L., Wright, M.J., Papathanasiou, A. (2013). Secrets and Disclosures: How Young Children Handle Secrets. *The Journal of Genetic Psychology*, 174(3), 316–334. DOI: 10.1080/00221325.2012.672350.
- Baley, S. (1933). Ekspertyza psychologiczna. *Archiwum Kryminologiczne*, 1(3–4), 327–362.
- Bethel, C.L., Stevenson, M.R., Scassellati, B. (2011). *Secret-Sharing: Interactions between a Child, Robot, and Adult*. IEEE International Conference on Systems, Man, and Cybernetics, Anchorage, AK, USA, 2489–2494. DOI: 10.1109/ICSMC.2011.6084051.
- Binet, A. (1900). *La Suggestibilité*. Schleicher Freres.
- Bull, R. (2003). Uzyskiwanie informacji od dziecka występującego w roli świadka. W: A. Memon, A. Vrij, R. Bull (Eds.), *Prawo i psychologia. Wiarygodność zeznań i materiału dowodowego* (s. 231–255). GWP.
- Ceci, S.J., Bruck, M. (1995). Jeopardy in the Courtroom: A Scientific Analysis of Children's Testimony. *American Psychological Association*. DOI: 10.1037/10180-000.
- Ceci, S.J., Ross, D.F., Toglia, M.P. (1987). Suggestibility of Children's Memory: Psychological Implications. *Journal of Experimental Psychology: General*, 116(1), 38–49. DOI: 10.1037/0096-3445.116.1.38.
- Chociłowska, H., Cichowska, B., Cichowska, Z., Czulołwa, H., Kajka, U., Kamionek, J., Kamierczyk, R., Krajewska, M., Makowska, I., Pakosz, B., Pankowski, C., Pytlak, A., Sobol, E., Tazbir, W., Wojsła, W., Wróbel, B., Zagrodzka, M., Żaczek, D. (1988a). Dziecko. W: M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego* (s. 498, t. 1). Warszawa: PWN.
- Chociłowska, H., Cichowska, B., Cichowska, Z., Czulołwa, H., Kajka, U., Kamionek, J., Kamierczyk, R., Krajewska, M., Makowska, I., Pakosz, B., Pankowski, C., Pytlak, A., Sobol, E., Tazbir, W., Wojsła, W., Wróbel, B., Zagrodzka, M., Żaczek, D. (1988b). Dzieciństwo. W: M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego* (s. 498, t. 1). Warszawa: PWN.
- Cole, W.G., Loftus, E.F. (1979). The Incorporating New Information into Memory. *The American Journal of Psychology*, 92(3), 413–425.
- Colman, A.M. (2009). *Słownik psychologii*. Warszawa: PWN.
- Dale, P.S., Loftus, E.F., Rathbun, L. (1978). The Influence of the Form of the Question on the Eyewitness Testimony of Preschool Children. *Journal of Psycholinguistic Research*, 7, 269–277.
- Drabik, L., Kłosińska, A., Kubiak-Sokół, A., Sobol, E., Stankiewicz, A., Szewczyk, M., Wiśniakowska, L. (2005a). Dziecko. W: J. Bralczyk (red.), *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów* (s. 149). Warszawa: PWN.
- Drabik, L., Kłosińska A., Kubiak-Sokół, A., Sobol, E., Stankiewicz, A., Szewczyk, M., Wiśniakowska, L. (2005b). Dzieciństwo. W: J. Bralczyk (red.), *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów* (s. 149). PWN.
- Flin, R.H., Stevenson, Y. Davies, G.M. (1989). Children's Knowledge of Court Proceedings. *British Journal of Psychology*, 80, 285–297. DOI: 10.1111/j.2044-8295.1989.tb02321.x.
- Foster, I., Talwar, V., Crossman, A. (2023). 'I Like You So ...': How Transgressor and Interviewer Likeability and Familiarity Influence Children's Disclosures. *Psychiatry, Psychology and Law*, 31(5), 797–815. DOI: 10.1080/13218719.2023.2214931.
- Goodman, G.S., Reed, R.S. (1986). Age differences in eyewitness testimony. *Law and Human Behavior*, 10, 317–332.
- Hartwig, J., Wilson, J.C. (2002). Factors Affecting Children's Disclosure of Secrets in an Investigatory Interview. *Child Abuse Review*, 11(2), 77–93. DOI: 10.1002/car.725.

- Hudson, J.A. (1990). Constructive Processing in Children's Event Memory. *Developmental Psychology*, 26(2), 180–187. DOI: 10.1037/0012-1649.26.2.180.
- Kielar-Turska, M. (2020). Kształtowanie się naukowej psychologii rozwoju człowieka. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 3–27). Warszawa: PWN.
- Kołodziejczyk, A. (2014). Późne dzieciństwo – młodszy wiek szkolny. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. 234–258). Warszawa: PWN.
- Koriat, A., Goldsmith, M., Schneider, W., Nakash-Dura, M. (2001). The Credibility of Children's Testimony: Can Children Control the Accuracy of Their Memory Reports? *Journal of Experimental Child Psychology*, 79(4), 405–437. DOI: 10.1006/jecp.2000.2612.
- Kozakiewicz, M. (1998). Młodzież – teorie młodzieży. W: W. Szewczuk (red.), *Encyklopedia psychologii* (s. 224–255). Warszawa: Fundacja Innowacja.
- Kwiatkowska-Darul, V. (2001). *Przesłuchanie dziecka*. Zakamycze.
- Lamb, M.E., Fauchier, A. (2001). The Effects of Question Type on Self-Contradictions by Children in the Course of Forensic Interviews. *Applied Cognitive Psychology*, 15(5), 483–491.
- Martyniak, Z. (1985). Szczególne kategorie świadków w postępowaniu sądowym. W: S. Waltoś (red.), *Świadek w procesie sądowym*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Memon, A., Vartoukian, R. (1996). The Effects of Repeated Questioning on young Children's Eyewitness Testimony. *British Journal of Psychology*, 87(3), 403–415. DOI: 10.1111/j.2044-8295.1996.tb02598.x.
- Namysłowska, I. (2004). *Psychiatria dzieci i młodzieży*. Warszawa: PZWL Wydawnictwo Lekarskie.
- Nelson, K. (1986). *Even Knowledge: Structure and Function in Development*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Okoń, W. (1981). *Słownik pedagogiczny*. Warszawa: PWN.
- Perry, N.W., McAuliff, B.D., Tam, P., Claycomb, L., Dostal, C., Flanagan, C. (1995). When Lawyers Question Children. *Law Human Behavior*, 19, 609–629. DOI: 10.1007/BF01499377.
- Peterson, C.C., Siegal, M. (1995). Deafness, Conversation and Theory of Mind. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36(3), 459–474. DOI: 10.1111/j.1469-7610.1995.tb01303.x.
- Poole, D.A., White, L.T. (1991). Effects of Question Repetition on the Eyewitness Testimony of Children and Adults. *Developmental Psychology*, 27(6), 975–986. DOI: 10.1037/0012-1649.27.6.975.
- Poole, D.A., White, L.T. (1993). Two Years Later: Effect of Question Repetition and Retention Interval on the Eyewitness Testimony of Children and Adults. *Developmental Psychology*, 29(5), 844–853. DOI: 10.1037/0012-1649.29.5.844.
- Saywitz, K.J., Goodman, G.S., Lyon, T.D. (2002). Interviewing Children in and Out of Court: Current Research and Practice Implications. W: J. Myers, L. Berliner, J. Briere, C.T. Hendrix, C. Jenny, T. Reid (Eds.), *The APSAC Handbook on Child Maltreatment* (s. 349–377). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Saywitz, K.J., Snyder, L., Lamphear, V. (1996). Helping Children Tell What Happened: A Follow-Up Study of the Narrative Elaboration Procedure. *Child Maltreatment*, 1(3), 200–212. DOI: 10.1177/1077559596001003003.
- Schaffer, D.R., Kipp, K. (2015). *Psychologia rozwoju od dziecka do dorosłości*. Gdańsk: Harmonia Universalis.
- Siegal, M., Waters, L.J., Dinwiddy, L.S. (1988). Misleading Children: Causal Attributions for Inconsistency under Repeated Questioning. *Journal of Experimental Child Psychology*, 45(3), 438–456. DOI: 10.1016/0022-0965(88)90041-0.
- Sobol, E. (2005). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Sokołowska, J. (1959). *Dziecko jako świadek*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Stanik, J.M. (1985). Badania nad psychologicznymi uwarunkowaniami wiarygodności zeznań świadków. W: S. Waltoś (red.), *Świadek w procesie sądowym* (s. 323–421). Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.

- Stern, W. (1910). Abstracts of Lectures on the Psychology of Testimony and on the Study of Individuality. *The American Journal of Psychology*, 21(2), 270–282. DOI: 10.2307/1413003.
- VanOss Marin, B., Holmes, D.L., Guth, M., Kovac, P. (1979). The Potential of Children as Eyewitnesses: A Comparison of Children and Adults on Eyewitness Tasks. *Law and Human Behavior*, 3(4), 295–306. DOI: 10.1007/BF01039808.
- Warren-Leubecker, A., Tate, C.S., Hinton, I.D., Ozbek, I.N. (1989). What Do Children Know about the Legal System and When Do They Know It? First Steps Down a Less Traveled Path in Child Witness Research. W: S.J. Ceci, M.P. Toglia, D.F. Ross (Eds.), *Perspectives on Children's Testimony* (s. 158–183). Springer Verlag.
- Waterman, A.H., Blades, M., Spencer, Ch.P. (2010). Indicating When You Do Not Know the Answer: The Effect of Question Format and Interviewer Knowledge on Children's 'Don't Know' Responses. *British Journal of Developmental Psychology*, 22(3), 335–348. DOI: 10.1348/0261510041552710.

Akty prawne

- Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991 Nr 120, poz. 526).
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1969 Nr 13, poz. 94 ze zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. 1964 Nr 16, poz. 93 ze zm.).
- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz.U. 1974 Nr 24, poz. 141 ze zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553 ze zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. 1997 Nr 90, poz. 557 ze zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1997 Nr 89, poz. 555 ze zm.).
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz.U. 2000 Nr 6 poz. 69).
- Wyrok Sądu Najwyższego z 20 stycznia 1981 roku (sygn. akt I KR 329/80).

ABSTRACT

The article describes the situation of the child in the trial, the legal aspects of his/her interrogation, the influence of developmental processes on the formation of testimony, the natural tendencies of children, and the factors influencing the variability of the report. Hearing is a difficult procedural activity aimed at obtaining evidence. The correct organisation of the interview seems to be crucial for the subsequent assessment of credibility. The article reveals the interdisciplinary issues of the child in the process. It demonstrates the importance of psychology for representatives of the judiciary and shows psychologists (cooperating with the justice system) how legal regulations affect the status of children in criminal law. Moreover, the aim of the article is to attempt to distinguish factors defining aspects of the correct organisation and conduct of an interview with a child and also an analysis of achievements through a review of psychological research. First of all, the aim of the article is to understand what makes a child openly report events towards their truthfulness.

Keywords: psychology of child testimony; court hearing of children; suggestion; taking statements from children